Vannak még illúziók

Buday-Sántha Attila

Kulcsszavak: birtokpolitika, koncentráció, földbérlet, öröklés, kistermelés, családi gazdaság.

ÖSSZEFOGLALÓ MEGÁLLAPÍTÁSOK, KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK

A Szerkesztőség felkérésére írom le az agrárgazdaság helyzetével, birtokviszonyaival kapcsolatos véleményemet. A kiindulópontot ehhez Kapronczai István nagyon színvonalas és minden részletre kiterjedő tanulmánya adta meg. Azt azonban nem tartom szerencsésnek, hogy a cikkében olyan új fogalmakat (eltartóképesség, életképesség, versenyképesség) hoz be, illetve állít egymással szembe, amelyek önmagukban is külön elemzést igényelnének, és annak következtetéseiben éppen úgy nem lehetne egyetértésre számítani, mint a kisüzem és nagyüzem körüli vitákban. Ez így nem más, mint a kisüzem és nagyüzem közötti vita más szempontú felélesztése. Lényeg az, hogy a fejlett országokban évente a gazdaságok 2-3%-a szűnik meg, valószínű azért, mert nem eltartóképes, nem versenyképes, egyszóval nem életképes. A bajnak azt tartom, hogy ha leragadunk ezeknél a fogalmaknál, akkor a lényegről tereljük el a figyelmet, arról a lényegről, amely a magyar mezőgazdaságot olyan helyzetbe hozta, amilyenben ma van. Egy ilyen kérdésben mindenre lehet egymással szögesen ellentétes példákat hozni, ha az állapotra koncentrálunk, de ebben az esetben nem az állapot, hanem a folyamat, a tendencia a fontos.

MIRŐL IS VAN SZÓ?

A rendszerváltás kezdete óta az agrártársadalom olyan szakmailag racionális politikai döntésekre várt, amelyek megteremtik az agrárágazat hosszú távú fejlődésének a feltételeit. Minden kormányváltás felerősítette azt az illúziót, hogy e téren átütő változás következik be, ami aztán végül mindig elmaradt. A kormányváltásokhoz fűződő pozitív várakozásokhoz azonban mindig félelem is társult, ami abból adódott, hogy a megcélzott változások valóban összhangban vannak-e az agrárágazat nemzetközi fejlődésének trendjével, vagy kisszerű, parciális érdekeket érvényesítenek, amelyek még inkább tévútra viszik az egész ágazat fejlődését. Végül is a rendszerváltás elhibázott privatizációjának és birtokpolitikájának a következményeit, jogszabályi korlátait napjainkig nem sikerült felszámolni. Gondjainkért hibáztatjuk az Uniót, kivételes elbánásért előszobázunk Brüsszelben, holott alapvető gondjainkat magunk okoztuk, és azért magunkon kívül senki más nem tehető felelőssé. Az Unió nem a nemzeti gyengeségek ápolásának a gyógyhelye, hanem – még a jelenlegi túlcizellált formájában is – a gazdasági érdekek érvényesítésének a színhelye, és ha nem akar lemaradni a világtól, akkor egyre inkább azzá válik. A fő ok az egész politikai réteg szakmai felkészületlenségében, korruptságában és rétegérdekeket képviselő, közösségellenes magatartásában rejlik. Napjainkig érvényesül az a gátlástalanság, amely a közösségi vagyonok privatizálását jellemezte, és azóta is a politikai háttérrel támogatott nyertes csoportok közötti harc folyik a még fellelhető koncért, a valamilyen szinten közösségi tulajdonban lévő vagyontárgyakért, mindenekelőtt a földért. A harc valamilyen szinten a „vagyonban bennmaradtak” és a „még nem nyertek eleget” között

folyik, miközben a tényleges legitimitása mindkettőnek megkérdőjelezhető. Ez a 20 év óta tartó „dagonya" megbénította az ágazat fejlődését, miközben szemünk előtt megy végbe az ágazat nemzetközi és nemzeti súlyvesztése, agrárgazdaságunk Nyugat-Európa növényi nyersanyag-ellátójává történő degradálódása és a hazai piacok elvesztése, valamint az ezt kísérő vidéki reménytelenség és fizikai-szellemi elnyomorodás, erkölcsi lezüllés. Ebben a harcban a táblára a kisgazdaságnak és a családi gazdaságnak a XXI. században már nehezen értelmezhető fogalma van felírva, holott itt a küzdelem korántsem az 5-10 ha-osok és a gazdasági társaságok között folyik. A kisgazdaság egyébként mindig is az egész világon a szegénységet és reménytelen elmaradottságot jelentette, amin változtatni csak a fiatal generációk képzésével, új pályára állításával lehetett. Főleg azért, mert a kisgazdaság elsősorban a termeléshez szükséges tőke hiányát jelenti, amelynek következménye a kevés föld (a föld is tőkeelem) és az alacsony eszközellátottság, termelési színvonal (1 ha-os üvegház nem kistermelés, míg 10 ha kukorica, búza az). A családi gazdaság pedig a belterjes agrármodellnek az egész család munkaerejére támaszkodó, vegyes szerkezetű, alapvetően a család szükségleteinek a kielégítésére törekvő és a felesleget értékesítő gazdaság típusát jelentette, amelynek az alapjai a második világháború utáni műszaki fejlesztésnek és a jövedelemigény növekedésének a hatására megszűntek. Ezt nemcsak a gazdaságok számának 60-80%-os csökkenése, de a termelés szakosodása, a családi munkaerő létszámának radikális csökkenése és az egyszemélyes gazdaságok uralkodóvá válása is jelzi, amint azt a fejlett országok munkaerő-felhasználásának elemzése is egyértelműen mutatja. Ez a folyamat jól megfigyelhető a családi gazdaságok jó példájaként sokszor említett osztrák mezőgazdaságnak az 1995 óta (EU-ba történő belépés) bekövetkezett változásai alapján is. Másfél évtized alatt a gazdaságok harmada megszűnt, munkaerő-felhasználása pedig közel 40%-kal csökkent.

Ebben az átalakulási folyamatban világszerte jelentős szerepe van a nők racionalitásának, mert összeegyeztethetetlen, hogy valaki kora reggel megfejjen, vagy megetesse a disznókat és utána banktisztviselőként vagy titkárnőként stb. dolgozzon, vagy igényesen ellássa a vendégeit. A gazdaságok mérete és jövedelme viszont többnyire nem képes kielégíteni már egy család jövedelemigényét. Egyébként is súlyos hiba, ha nálunk 2-3-szor nagyobb nemzeti jövedelemmel rendelkező ország gyakorlatának mechanikus másolására törekszünk, mert nálunk sohasem lesz kellő fedezete azoknak a bőséges, sokszor bújtatott támogatási formáknak, amiben például az osztrák mezőgazdaság is a történelme folyamán mindig és napjainkig részesül. Bár ezekben a gazdaságokban a támogatás miatt a folyamat „bársonyosabb", de a végeredmény ugyanaz, kevesebb, tőkeerősebb, jobban vezetett gazdaság. A lényeg, hogy a klasszikus családi gazdasági modellt mindenütt felváltja az 1 esetleg 2 fő munkaerejére támaszkodó vállalkozó típusú gazdálkodás, amely különböző társulási formában (szövetkezet, TÉSZ stb.) végzi a termelő tevékenységét.

A hagyományos és idealizált családi modell túlzott emlegetése azért sem megalapozott, mert több nyugati államban a gyerekek nem automatikusan öröklik, hanem a szülőktől hitelek felvételével megvásárolják a gazdaságot.

Mindaddig nem lesz nyugvópont ebben az áldatlan vitában, amíg mind a két nyertes csoport nem szembesül azzal a ténnyel, hogy a vagyonszerzés politikai útja lezárult, és most már a meglévő vagyont kellene színvonalasan működtetni. Nem beszélve arról, hogy nagyon hiányoznak azok a kincstári birtokok, amelyek a fejlesztés mintái voltak, és környezetük felé nyitottan, térségi szinten szervezték a gazdálkodásukat. A kialakult helyzet, a „zöld bárók" léte a rendszerváltás produktuma. Teljesen felesleges egymásra jelzőket ag-

gatni, mert mind a két oldalon ugyanazok találhatók. Hogy a kialakult helyzet nem igazságos? Demokratikus viszonyok között az igazság keresésének egyetlen elfogadható módja a többség érdeke. A milliónyi elszegényedő vidéki család esete bizonyítja, hogy ez a rendszerváltás során csupán hivatkozási alap volt, de nem döntési szempont. A jelenlegi helyzet a rendszerváltás óta folyó politikai küzdelmek eredménye, egy korántsem szerencsés adottság. Lényeg azonban az, hogy a jelenlegi birtokviszonyok teljes megkérdőjelezése a mezőgazdaságot a rosszból csak rosszabb helyzetbe hozná, kizárólag rétegérdekeket szolgálna, növelné a gazdálkodás bizonytalanságát és gyorsítaná a tőkeigényes, lassú megtérülésű tevékenységek további leépülését.

A szélsőséges ki kit győz le állapot eddig is bénítólag hatott az ágazat fejlődésére. Az egymással viaskodó nyertesek között a gyűlölet olyan erős, hogy még a legracionálisabb kompromisszumokra sem voltak képesek. A gazdasági társaságok, szövetkezetek földszerzési tilalma gátolta a természetes koncentrációs folyamatot, indokolatlanul kockázatossá tette a hosszú idő alatt megtérülő és a vidék foglalkoztatását, értéktermelésének növelését szolgáló beruházásokat (pl. ültetvények, gyümölcs- és szőlőtermelés, állattenyésztés), és ennek hatására a gazdasági szervezetek többsége fel is számolta az állattenyésztését. (Ez persze nem vonatkozik a 2002-ben 50 évre bérbe adott kincstári birtokokra.) Ennek ellenére 2000 gazdasági társaság tulajdonában van a magyar állatállomány 70%-a, míg a 624 ezer gazdaságában az egyharmada. Az értékes árutermelő állományt tartó gazdaságok közel fele nem rendelkezik az állatállománya ellátására alkalmas földterülettel. A földbérleti rendszer nemcsak bizonytalan, de ma már felemészti a területalapú támogatás közel egészét, így jövedelemszivattyúként működik, ami az ágazat egészének a fejlődését fékezi, és az elvont jövedelem nagy része már nem a vidéken csapódik le.

A budapesti belváros-központú magyar gazdaságpolitika rövid történelmi időszakokat leszámítva sohasem kezelte tényleges súlyának megfelelően az agrárgazdaságot. Ha a teljesítménye kiemelkedő volt, azt természetes módon besöpörte, de elhallgatta, mert szégyellte, hogy rászorul a mezőgazdaságra. Ez természetesen napjainkig nem változott, lásd az MTA-nak a 3%-os GDP-arányra hivatkozó közgazdászait. Ez nem Franciaország, ahol a pólusprogramok egyik kiemelt témája az agrárgazdaság. A rendszerváltás óta a gazdaságpolitika, de a politika egésze marginális kérdésként kezelte a mezőgazdaságot, az a hűbéri adományok színtere lett. Ezzel maga sértette meg azt az elvet, hogy a föld azé, aki megműveli, mert 60%-ot meghaladó bérleti rendszernél nem azé. Sikeresen megvalósult a földet művelő „parasztság" kizsákmányolása, működött a vidéki „jövedelemszivattyú", ami a vidék egészén meg is látszik.

A periférián folyó hatalmi harc híven leképezte azt a megosztottságot, ami a politika egészében fellelhető és végletesen megosztotta, ezzel még az önérdek képviseletére is alkalmatlanná tette a vidéket. Az egyes érdekcsoportoknak kedvező szabályozás azt eredményezte, hogy ma senki sem tudja ténylegesen, hogy valójában hány gazdaság van Magyarországon, de eközben nem tudott, vagy nem is akart gátat vetni a külföldiek földszerzésének, a spekulációs célú földvásárlásoknak, sőt a külföldi földárakra történő hivatkozásokkal olyan spekulációs várakozást teremtett, amely az egész agrárgazdaságot áthatja, és megteremti a feltételét a külföldiek földszerzésének. Egy tőkeszegény átmeneti gazdaságban a földárak mesterséges felpumpálása a fejlődést korlátozza, és a hosszú távú nemzeti érdekek érvényesülését – amit a föld hazai tulajdona és használata jelent – gátolja. Ez csak azzal magyarázható, hogy a mezőgazdaságban jelentős érdekcsoportoknak nem áll érdekében elsősorban a külföldi földvásárlók ellen irányuló, de ezzel egyidejűleg saját mozgásterét is korlátozó intézkedéseket hozni. Csak ezzel indokolható az, hogy két évtized alatt

kísérlet sem történt a Nyugat-Európában a külföldi spekuláció ellen széleskörűen alkalmazott földszerzési szabályok átvételére, amely főfoglalkozáshoz, helyben lakáshoz, szakmai végzettséghez kötné a földvásárlást, és álságos módon eltűrte, hogy a külföldiek a „nemzeti érzésű" jogászainkkal karöltve különböző jogi kiskapukon keresztül tovább folytassák a termőföldek felvásárlását és használatát. Arra sem történt kísérlet, hogy legalább a kárelhárítás érdekében valamilyen átmeneti, a külföldiek földszerzését korlátozó, de a magyar gazdasági társaságok bénultságát oldó szabályok szülessenek. Mert ha az agrárgazdaság, sőt a vidék egészének az az érdeke, hogy nőjön az agrárgazdaság hozzáadott értéke és foglalkoztatása, akkor lehetett volna olyan kompromisszumos megoldást hozni, hogy az ültetvények telepítésébe és intenzív zöldségtermelésbe bevont területek, továbbá számosállatonként 1 ha takarmánytermő területet a gazdasági társaságok megvásárolhatnak. Továbbá szabályozni lehetett volna az öröklés kérdését, hogy az ne eredményezze a termőterületek további felaprózódását, a parcellák további felosztását azzal, hogy kimondja, hogy az ültetvényterületek 1 ha alatt, az egyéb mezőgazdasági területek pedig 10 ha alatt tovább nem oszthatók, és ezzel kikényszeríti, hogy az örökösök egymás javára lemondjanak a területről, vagy közösen értékesítsék azt. Itt még szó sincs arról a Nyugat-Európában gyakran alkalmazott megoldásról, amely szerint a mezőgazdasággal főállásban foglalkozó és képzettebb örökös örökli a gazdaságot és fizeti ki a többi örököst. A birtok és parcella felaprózódását akadályozó szabályok meghozatalát megint a spekulációs várakozás akadályozza, mert így nem lehetne a Balaton-felvidéki szőlőkből vagy akár a város környéki területekből üdülő- és lakótelkeket csinálni, vagy legalábbis nehezebben lehetne azt megoldani.

Azon viszont nem lehet csodálkozni, hogy racionalitása ellenére senki sem vállalkozott egy felülről irányított földrendezés végrehajtására, mert az jelenleg alig kezelhető, milliónyi érdekkonfliktussal járna, és könnyen olyan ellenállásba ütközne, mint az 1945-ös földosztás után négy év múlva meghirdetett szövetkezetesítés. A két esetben kialakult helyzet is hasonló, hiszen mindkét eset nem szerves fejlődés, hanem egy felülről levezérelt kampányszerű program következménye. A ki nem mért részarány-tulajdonok esetében viszont a hatékonyság érdekében az egyénivel szemben a többségi elvet kellene érvényesíteni.

Mivel nem tudjuk, hogy ténylegesen hány gazdaság van, kié a föld és ki használja azt, és a földhasználat szabályozása képtelen volt megoldani, hogy az ágazat ne extenzív, hanem intenzív irányba fejlődjön, és az egyszerű, szántóföldi növénytermelés helyett az állattenyésztésnek, a termékek színvonalas előkészítésének fejlesztésével a gazdaságokban jelentős értéknövelő és foglalkoztatást bővítő belső vertikumok alakuljanak ki, a jövő érdekében át kellene gondolni az egész adórendszert. Célszerű lenne a mezőgazdaság adóalapjának szinte kizárólag a termőföldet tekinteni, míg a pótlólagos ráfordításokkal létrehozott tevékenységek (állattenyésztés, ültetvények stb.) hozamát figyelmen kívül hagyni. Ha földadó beszedését a helyi önkormányzatokra bíznák, és annak egésze, vagy jelentős része a helyi költségvetést gazdagítaná, akkor az önkormányzatok rövid időn belül tisztáznák a területeik földtulajdoni és -használati viszonyait, és a rendszer kikényszerítené, hogy a földterületek halmozása helyett a földhasználat színvonala kapjon nagyobb hangsúlyt, felszínre kerüljenek a spekulációs célú földvásárlással és a külföldiek illegális földszerzésével, használatával kapcsolatos anomáliák is. De hát ez kinek áll érdekében?

Egyébként hasonló a helyzet a parlagfű elleni kilátástalan küzdelem esetében is, mert ha az erre szánt pénzt az önkormányzatok kapnák azért, hogy biztosítsák a területeik műveltségi állapotát, és az abból megmaradó összeget a jövő évben fejlesz-

tésre felhasználhatják, akkor rövid időn belül lényegesen javulna a helyzet. Sokkal egyszerűbb megoldást jelentene, ha a jelenlegi hatósági ellenőrzés már az önkormányzatok tevékenységét, területét ellenőrizné és nem a parcellákat.

A feladat az lenne, hogy két évtizede mélyen lehetőségeinek határa alatt teljesítő agrárgazdaságot új fejlődési pályára állítsuk, nemzetközileg versenyképessé tegyük és a jelenlegi főállású foglalkoztatási szintjét minél hosszabb ideig megőrizzük. Ehhez a termőterületek további koncentrálására, a termelési méretek növelésére és a koncentrált, hatékony termelést garantáló fejlesztésekre lenne szükség. Ahogy nem fogadható el az erőszakos koncentráció (lásd a termelőszövetkezetek szervezése), ugyanúgy bűn a koncentráció természetes folyamatának a gátlása. Ez alól egyetlen dolog lehet kivétel. Bizonyára sok hátránnyal járna az, ha egy település területének több mint 50%-a egy személy vagy egy család tulajdonába kerülne.

Melyek a versenyképességet leginkább hátráltató tényezők? Ha csak a mezőgazdasági termelésre koncentrálunk, akkor a következőket lehet kiemelni:

1. Átláthatatlanul nagy a gazdaságszám és rendkívül rossz a ráfordítások hatékonysága. (Magyarországon 626 ezer, Dániában 42 ezer, Ausztriában 160 ezer, Csehországban 39 ezer). Ez persze a statisztikai számbavétel következménye, de egyben utal a termőföld és az állatállomány szétaprózottságára. A rendkívül differenciált méretű és színvonalú, nagyszámú mezőgazdasági üzem egységes szabályozása megoldhatatlan és melegágya a feketegazdaságnak, amely miatt minden ágazat árutermelő képviselői panaszkodnak. A nehéz, sokszor reménytelen helyzetben lévő gazdálkodók számára meg kell teremteni a tisztességes visszavonulás lehetőségét.

2. A bérleti rendszer szélsőségesen magas aránya és nem kellő szabályozottsága. Ez részben annak a következménye, hogy a gazdasági társaságok nem rendelkezhetnek saját földtulajdonnal. Ez azonban bizonytalanná teszi a fejlesztéseket, és 100 milliárd forintot meghaladó fejlesztési forrást von ki évente az ágazatból.

3. A termőföldek szélsőséges, parcellaszintű feldarabolása, amely rontja a termelés hatékonyságát és jelentősen megnöveli a termelés környezeti terhelését.

4. A *mezőgazdaságban csökken a fiatal gazdák aránya* és a megmaradottak között a *képzetlenek aránya nő*.

Természetesen ahhoz, hogy kedvező folyamatok induljanak el, le kell számolnunk számos nagyon népszerű tévhittel, például azzal, hogy a kistermelés hatékonyabb, a kistermelés, a kisparcella környezetkímélő, a vidék gondját a vidéki turizmus oldja meg, vagy mindegy, hogy kinek a kezében van a föld, csak működtesse. Végül egyetértek *Kapronczai Istvánnal* abban, hogy Magyarország számára nem a néhány tucat vagy száz betelepülő gazda jelenti a veszélyt, hanem az, ha külföldi székhelyű cégek, vagy a határon áttraktorozó tulajdonosok azt a jövedelemszerzés színterének tekintik.

FORRÁSMUNKÁK JEGYZÉKE

(1) Kapronczai I. (2010): A földbirtok-politika választ igénylő kérdései. Gazdálkodás. 54. évf. 2. sz., 191-201. pp.